

ԼՈՒՍԻՆԷ ՎԱՐԴԱՆԵԱՆ

Բանասիրական գիտ. թեկնածու, ԳԻ, «Էջմիածին» ամսագիր

ՊԱՐԵՓԻՆ ԵՊՍ. ՍՐՈՒԱՆՃՏԵԱՆՑԻ ԹԱՏԵՐԳՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Պարեգին եպս. Սրուանձտեանցի գրչին է պատկանում երկու պատմական թատերգութիւն՝ «Ողբերգութիւն Մեծին Սահակայ Պարթեւի եւ անկումն Արտաշրի Արշակունւոյ» (1860—70-ական թթ.) եւ «Շուշան Շաւարշանայ» (1875 թ.), որոնք ոչ միայն նրա՝ որպէս ստեղծագործողի երախայրիքն են, այլ նաեւ երեւան են բերում մտահոգութիւնների եւ գաղափարների այն առանցքը, որի շուրջ գրողն ու գիտնականը կառուցել է իր գործունէութիւնը: Առաջին թատերգութիւնը, որը գրուել է ընկերների համահեղինակութեամբ, քննում է Հայոց պետականութեան անկման պատճառները Դ. դարում: Բաւական երկար վերնագիրը բացայայտում է նախ հետեւանքը՝ ողբերգութիւնը, իսկ յետոյ՝ պատճառը՝ Հայոց արքայ Արտաշիր Արշակունու գահընկէց լինելը: Գլխաւոր մտադրոյթը՝ պետականութեան կորստի ողբերգականութիւնն ընթերցողին փոխանցելն ու դրան յանգեցրած իրադարձութիւնները վերլուծելն է:

Երկրորդ թատերգութիւնը՝ «Շուշան Շաւարշանայ»-ն, որն անդրադառնում է Ե. դարի դէպքերին, մասնաւորապէս հայ ժողովրդի հոգեմտաւոր ընկալումների վրայ խոր հետք թողած Աւարայրի ճակատամարտին, հեղինակային եսից լիովին շանջատուած մի ստեղծագործութիւն է, որում ընթերցող Սրուանձտեանցն աշխարհը տեսնում է սիրելի գրքի յայտնած ճշմարտութեան միջոց, տուեալ գրքի՝ իր համար սրբազան նշանակութեամբ բացատրում ազգային զգացմունքին ձուլուած անձնական ապրումը: Մինչ այժմ երկու ստեղծագործութիւնները քննարկուել են որպէս գրականութեան պատմութեան իրողութիւն եւ դիտարկուել ժամանակի պատմական եւ քաղաքական իրավիճակի համապատկերում¹: Փաստ է, որ երկու գործերն էլ գեղարուեստական մեծ ընդհանրացումներ չեն դարձել, այլ մարմնաւորում են Սրուանձ-

¹ Տե՛ս Ա. ՂԱՆԱԼԱՆԵԱՆ, Գարեգին Սրուանձտեանց, «Հայ նոր գրականութեան պատմութիւն» (այսուհետ՝ ՀՆԳՊ), հտ. 3, Երեւան, 1964, էջ 555—588. Ինչպէս նաեւ է. ԿՈՍՏԱՆԴԵԱՆ, Գարեգին Սրուանձտեանց (կեանքը եւ գործունէութիւնը), Երեւան, 2008, նոյնի «Գարեգին

տեանցի ազգային-ազատագրական եւ լուսաւորական գաղափարները², սակայն փաստ է նաեւ այն, որ ժամանակին երկուսն էլ ընդունուել են որպէս շատ սպասուած երկեր, յաջողութեամբ բեմադրուել են³, ջերմ ու սրտագին բնութագրեր ստացել: Ուստի հետաքրքիր է այս ստեղծագործութիւնների կենդանի աղերսների դիտարկումն իրենց անմիջական՝ ժամանակակից ընթերցողի կեանքին: Ոչ շատ կատարեալ գրական երկը երբեմն աւելի տեսանելի է դարձնում իր ժամանակի հանրութեան պատկերը, բացայայտում ստեղծագործողի ու ստեղծագործութեան հասցէատիրոջ ակնկալիքը միմեանցից, պարզում ապագային միտուած յղումը:

Թատերգութիւնների սերտ կապը հայ պատմագրութեան հետ, ընթերցողական տպաւորապաշտութեան աստիճանի շանջատուածութիւնը նրանից, այնուամենայնիւ, այս երկու գործերը չեն դարձրել սոսկ ընթերցողական-ներաշխարհային իրողութիւններ: Որպէս պատմական երկեր՝ դրանք ունեն գրութեան շարժառիթ: Այդ շարժառիթը ընդհանուր առմամբ Արեւմտեան Հայաստանի վիճակն էր Օսմանեան Թուրքիայի լծի ներքոյ, իսկ անմիջական խթանը՝ 1862 թ. Զեյթունի ապստամբութիւնը, որով ոգեշնչուած էր Սրուանձտեանցը եւ «Արծուի Վասպուրականի» էջերում հանդէս էր գալիս հայ մարտիկներին քաջալերող յօդուածներով:

Հայ երիտասարդներին ուղղուած նրա կոչերն ազգը միաւորելուն, միակամ եւ միագաղափար դարձնելուն էին միտուած, ինչն արտացոլուած է յատկապէս առաջին՝ «Ողբերգութիւն Մեծին Սահակայ Պարթեի...» գործում: Այն նախ 1862 թ. հատուածաբար լոյս է տեսնում «Արծուի Վասպուրական»-ում (թիւ 8, էջ 233—254, թիւ 9, էջ 266—278, թիւ 10, էջ 308—320, թիւ 11, էջ 342—371), իսկ յետոյ տպագրուում է առանձին գրքով: Թատրոնական վէպ ժանրային բնորոշմամբ գործը թերթում կոչուած է «Վերջին Արտաշիր Թագաւոր»: ԺԹ. դարի 60-ական թուականներին եւ յետոյ կրթութեամբ ու լուսաւորութեամբ մտահոգ գործիչները գա-

Սրուանձտեանցը եւ ազգային-ազատագրական շարժումները», ԼՀԳ, 1970, թ. 1, էջ 18—25. նոյնի «Գ. Սրուանձտեանցի լուսաւորական գործունէութիւնը», ՊԲՀ, 1970, թ. 1, էջ 187—196:

² Սրուանձտեանցի գործունէութեան լուսաբանումը տես է. ԿՈՍՏԱՆԳԵԱՆ, Գարեգին Սրուանձտեանցը եւ արեւմտահայ ազգային-ազատագրական շարժումները, ԼՀԳ, 1970, թ. 1, էջ 18—25: Տես նաեւ նոյնի «Գարեգին Սրուանձտեանցի լուսաւորական գործունէութիւնը», ՊԲՀ, 1970, թ. 1, էջ 187—196:

³ Տես Ա. ՂԱՆԱԼԻԱՆԵԱՆ, Գարեգին Սրուանձտեանց, ՀՆԳՊ, հտ. 3, էջ 565:

նազան ձեւեր էին որոնում հնարաւորինս դիւրին եւ մատչելի դարձնելու ազգային ինքնագիտակցութեան արթնացման եւ դաստիարակութեան հարցերը: Հէնց այդ նպատակով է մեկնաբանուում նաեւ այս թատերգութեան տպագրութիւնը. «Մեր թղթակից ուսումնասէր բարեկամներէն յորդորուելով կ'յօժարիմք սրտի մտօք նոցա կարեւոր խնդիրը կատարելու, այսինքն՝ երբեմն Արծուոյն մէջ հրատարակել եւ ազգասիրաց աչքին դիմաց բերել այն տխուր յիշատակներ. զոր ազգային Պատմագիրք լալով կճառագրեն»⁴:

Եւ ահա պատմական ատաղձն Արշակունեաց հարստութեան անկումը, թագաւորական ու կաթողիկոսական գահերի թափուր մնալն է: Գործող անձինք երկու խմբի են բաժանուած՝ Սահակ Պարթեւի հետ միաբանուածներ (Սմբատ Բագրատունի, Վարդան Ստրատելատ, Ներսէս Ճիհրակեցի սպարապետ, Սպանդարատ Կամսարական) եւ սրանց հակառակորդները (Սիւնեաց տէր Վարազվաղան, Հմայեակ Աշոցաց տէր, Արծունեաց տէր Վաչէ եւ այլ նախարարներ), որոնք ցանկանում են գահընկէց անել Արտաշիր Արշակունուն:

Թատերգութիւնը բաղկացած է երեք տեսարանից: Առաջին տեսարանն ընթանում է Սահակ Պարթեւի եւ հայոց նախարարների միջեւ ծաւալուող երկխօսութեամբ եւ կաթողիկոսի տխուր մտորումներով՝ Արշակունեաց գահի կործանման ու Հայոց աշխարհին սպասուող փորձութիւնների շուրջ: Արքայից դժգոհ նախարարներն Արտաշիրին գահընկէց անելու համար որոշել են դիմել պարսից արքային: Թատերգութեան մէջ հմտօրէն շօշափուած է հայոց անհասկանալի եւ անհեթեթ կորուստների իրողութիւնը՝ որպէս հետեւանք վատ դիւանագիտութեան, եւ անհեռատես քայլերի: Զաւեշտալի պարզութեամբ ցոյց է տրուած սեփական ձեռքով սեփական պետութիւնը կործանելու մարմաջը, դէպի անդունդ տանող արատաւոր ընթացքը:

Երկրորդ հատուածում Արտաշիր արքայի եւ Սահակ հայրապետի զրոյցներն են՝ մէկինը՝ զղշումով, միւսինը՝ ցաւով, եւ եւս՝ երկուսինը՝ հայ ժողովրդի անորոշ ապագայի հանդէպ մտահոգութեամբ: Իր ողբերգական կերպարով Արտաշիրը համալրում է հայ պատմագրութեան մէջ ցաւօք ոչ մէկ անգամ արձանագրուած գահակորոյս արքաների շարքը: Նրա վերջին խորհուրդն իր ժողովրդին՝ միաբանուելն է, միասնա-

⁴ «Արծուի Վասպուրական», 1862, թ. 8, էջ 233–234:

կան լինելը. միայն այդպէս կարելի է դիմակայել անդեկ մնացած երկրի փորձութեանը⁵:

Գարեգին Սրուանձտեանցը մտաւոր այն գործիչներից էր, որ իրենց աշխատութիւններում նաեւ ժողովրդի ձայնն էին փորձում լսելի դարձնել, նրա հոգսերի մասին բարձրաձայնել: Արամ Ղանալանեանի բնութագրմամբ՝ «Նա հարազատ ծնունդն էր XIX դարի 50–60 եւ յատկապէս 70–80-ական թթ. հայ կեանքում տեղի ունեցող հասարակական նոր յարաբերութիւնների եւ մտաւոր նորոգ երեւոյթների: Նրա մէջ ուրոյն ձեւով դրսեւորուել են մի կողմից 50–60-ական թթ. մեր ազգային լուսաւորիչների, միւս կողմից՝ 70–80-ական թթ. գիւղացիական դեմոկրատների բնորոշ գծերից մի քանիսը»: Թատերգութեան մէջ հայոց կործանուող պետականութեան համար ողբում են ոչ միայն թագաւորն ու կաթողիկոսը, այլ նաեւ ժողովուրդը, որը, ատելով մատնիչ նախարարներին եւ ափսոսալով գահը կորցնող արքային, միեւնոյն ժամանակ յանդիմանում է նրան. «Բայց ո՞ր կտանիս մեր թագը, ո՞վ Արտաշիր, թագը Այրարատայ է, թագը Թորգոմեան ազգի սեպհական փառքն է»⁶: Ինչպէս երեւում է մէջբերուած դրուագից, Սրուանձտեանցը ժողովրդին է դարձնում պետականութեան գաղափարի ամէնից զօրեղ կրողը, ինչը տեսնում ենք նաեւ «Շուշան Շաւարշանայ»-ում:

«Շուշան Շաւարշանայ»-ի գեղարուեստական գործառնոյթն ազգային ինքնութեան վերհանման կամ դրա արթնացման ընթացքն է, մանաւանդ որ երկն ինքնին Եղիշէի «Վասն Վարդանայ եւ Հայոց պատերազմի» մատեանի ազդեցութեան դաշտում է: Գրականագէտ Ա. Եղիազարեանը, իր մի յօդուածում անդրադառնալով այս հարցին եւ քննարկելով յատկապէս ԺԹ. դարից սկսած՝ Վարդանանց ապստամբութեան նկատմամբ աճող հետաքրքրութիւնը, թուարկում եւ վերլուծում է ամենայայտնի օրինակները՝ հայր Ալիշանի «Պլպուլն Աւարայրի», Ռափայէլ Պատկանեանի «Քաջ Վարդան Մամիկոնեանի մահը» պօէմները, այս վերջինից քաղուած յայտնի «Հիմի էլ լուենք» երգը, Յովհ. Յովհաննիսեանի, Նայիրի Զարեանի, Եղիշէ Զարենցի արծարծումները՝ ուղղուած առասպելի կազմաքանդմանն ու ազգային մտածողութիւնը վիպապաշտութիւնից (ռո-

⁵ Տէս անդ, թ. 10, էջ 316:

⁶ Ա. ՂԱՆԱԼԱՆԵԱՆ, Հայ բանահիւտութեան մեծ երախտաւորը, ՊԲՀ, 1966, թ. 1, էջ 17–18:

⁷ «Արծուի Վասպուրական», թ. 10, էջ 319:

մանտիզմից) իրապաշտութեանը (ռէալիզմին) վերադարձնելուն, վերջապէս Դերենիկ Դէմիրճեանի «Վասակ» դրաման եւ աւելի ուշ գրուած «Վարդանանք» պատմավէպը⁸:

Ահա այդ հետաքրքրութեան ականառու օրինակը նաեւ այն ժամանակ դեռ վարդապետ Գարեգին Սրուանձտեանցի «Շուշան Շաւարշանայ» թատերգութիւնն է:

Սրուանձտեանցը կանխակալ վերաբերմունք ունէր իր գրածի հանդէպ եւ «Շուշան Շաւարշանայ»-ի սկզբում գրականագիտական հմտութեամբ մատնանշում է կատարեալ գեղարուեստական երկին պակասող բոլոր հանգամանքները, ծանուցում իր ընթերցողին. «Դերք եւ դերասան թերի են եւ առանց կանոնի, նոյնպէս եւ արարուածները. կապն եւ հանգուցը թոյլ են եւ բացէ բաց. սիրահարի տեսարան երբեք չգար յանդիման...»⁹: Բայց այդ կանխակալութիւնը, «թերութիւնների» գիտակցումը կարծես գալիս են ընդգծելու հեղինակի բուն նպատակադրումը, «հայրենասիրութեան» ու «հայրենադաւութեան» գաղափարների ուղիղ եւ անսեթեւեթ արտայայտումը, որը, նա, անշուշտ, վերցրել է Եղիշէից եւ պէտք է փոխանցի իր ընթերցողին: Իսկ թէ որքան համահունչ էր նրա փոխանցածն ընթերցողի ընկալումներին, երեւում է գրողին հասցէագրուած նամակներից:

Սրուանձտեանցին այնքան են ոգեւորել գնահատանքի խօսքերը, որ նա իր ստացած դրուատական նամակները զետեղել է «Մանանայ»-ի առաջին հրատարակութեան սկզբում: Այսպէս՝ 1875 յուլիս 12 թուակիր նամակում ներսէս արքեպիսկոպոսը գրում է. «Ինձ մատուցած «Շուշանդ» ընկալայ. անմահն Եղիշէայ դարաստանէն քաղել էիք. ճանչցայ եւ համբուրեցի զցօղ, որով ցօղեալ էր Ձեր փունջն. հառաչեցի Եղիշէի եւ Ձեր՝ որ անոր թոռն էք՝ սրտերէն ելած հառաչանքով. օրհնեցի զՁեզ՝ որ այդպէս պարզ ու գեղեցիկ թարգմանեցիք զմեղուաշուրթն Եղիշէն, եւ աղօթեցի, որ հայոց խօսնակին զգացմունքն՝ եւ նորա հուշակած հայ խոստովանողաց եւ արիագունդ նահատակաց սիրտն ու ոգին ի Ձեզ հանգչին ընդմիշտ. եւ շունչ յետին՝ Աւարայրի սուրբ դաշտին հաւատարիմ՝ քրտնաջան մշակ լինիս ի ցնծութիւն եւ ի մխիթարութիւն հոգւոյ մերոյ եւ ամենայն Հայաստանեայց»¹⁰:

⁸ Տէն Ա. ԵՂԱՋԱՐԵԱՆ, Վարդանանք պատերազմը հայ գրականութեան մէջ, «Հայ գրականութեան ազգային առանձնաշատկութիւնները», Երեւան, 2003, էջ 279:

⁹ ԳԱՐԵԳԻՆ ՎՐԳ. ՍՐՈՒԱՆՁՏԵԱՆՑ, Շուշան Շաւարշանայ, Կ. Պոլիս, 1875, էջ 21:

¹⁰ ԳԱՐԵԳԻՆ [ԵՊՍ.]. ՍՐՈՒԱՆՁՏԵԱՆՑ, Երկեր, հտ. 1, Երեւան, 1978, էջ 620–621:

եւ համոզմունքների սնուցիչ աղբիւրը: Այդ մասին վկայող փաստերը երեւան են գալիս, երբ նոյնիսկ թռուցիկ հայեացք ես նետում բազմաշխատ ազգագրագէտի կենսագրութեանը: Այսպէս, երբ 1864 թ. Սրուանձտեանցը, վարդապետ ձեռնադրուելով, ուղարկում է Վան քաղաք, երիտասարդ հոգեւորականի առաջին բոցաշունչ քարոզները նուիրում են Վարդան Մամիկոնեանին եւ Ե. դարի այլ գործիչներին¹⁴: Յուզիչ է նաեւ մահուան մահճում հայրենակիցներին ուղղուած խնդրանքը: Իր ունեցած նիւթական համեստ միջոցներից նա կարողացել էր մի փոքրիկ գումար տնտեսել, որը պէտք է ուղղուէր Վանում հիւանդանոց կառուցելուն: Գարեգին եպիսկոպոսի միւս փափագն էր յուշարձան կանգնեցնել Ոստանայ Չարահան Ս. Նշան եկեղեցու որմի տակ գտնուող Եղիշէի շիրմին¹⁵:

Իր «Շուշան Շաւարշանայ»-ի էջերում Սրուանձտեանցը շատ բարձր է գնահատել Եղիշէի մատենանը՝ այն Աւետարանից յետոյ համարելով մի նոր Աւետարան եւ ազգային կեանքի կատարեալ չափորոշիչ տեսնելով նրանում¹⁶: Այս առումով հետաքրքիր է դիտարկել ստեղծագործութեան բնագիրն ամբողջութեամբ՝ սկսելով ընծայականից, որը նուիրուած է տասնվեցամեայ Բաղդիկ պատանու յիշատակին: Այդ ընծայականը բացայայտում է գրական երկի սերտաճումը կեանքին, տուեալ դէպքում ժխտում «արուեստն արուեստի համար» արտայայտութիւնը յօգուտ ժԹ. դարի հայ իրականութեանը բնորոշ «գրականութիւնը կեանքի համար» մտքի:

Պատանուն ձօնուած մահերգը կանխաւ ստեղծում է թախծոտ շեշտերով մի պատմութիւն բուն պատմութեան մէջ, ուրուագծում տասնվեցամեայ գեղադէմ պատանու յուզիչ կերպարը, կապ է ստեղծում ներկայ եւ անցեալ (Ե. դար) իրադարձութիւնների միջեւ: Ինքը՝ հեղինակը, գործող անձ է այս ողբական նախերգանքում. նա պատանու կողքին է կեանքի վերջին ժամերին. «Նա զիս սիրեց Յովնաթանու սիրով, եւ ես անոր Դաւիթն եղայ. անոր մահը ողբացի.... Կը փղձկիմ տակաւին, երբ զինքը կը յիշեմ. եւ միշտ կը փղձկիմ, քանզի միշտ կը յիշեմ»¹⁷: Եւ ահա

Գարեգին Ա. Սարգսեանը, ինչպէս նաեւ ներկայիս գահակալ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. Գարեգին Բ.-ն:

¹⁴ Տէս Ա. ՂԱՆԱԼԱՆԵԱՆ, Գարեգին Սրուանձտեանց, ՀՆԳՊ, հտ. 3, էջ 561:

¹⁵ Տէս անդ, էջ 563:

¹⁶ Տէս ԳԱՐԵԳԻՆ ՎՐԳ. ՍՐՈՒԱՆՁՏԵԱՆՑ, Շուշան Շաւարշանայ, էջ 17:

¹⁷ Տէս անդ, էջ 6—7:

որպէս Բաղդիկի վշտացեալ ծնողների, քոյրերի եւ եղբայրների մխիթարութիւն՝ Սրուանձտեանցը նրանց է ընծայում իր այս երկը՝ դրանով պատանու անունը դրոշմելով հայրենիքի միւս առաքինիների կողքին։ Ժողովրդական ողբի կանոններով հիւսուած տողերում գեղադէմ եւ պարկեշտ վաղամեռիկ հայորդու գովեստին Սրուանձտեանցը որպէս առաքինութիւն յաւելում է հայրենասիրութիւնը, իսկ որպէս մխիթարութիւն՝ հայրենի հողին ձուլուելը։

Հայր Ղեւոնդ Ալիշանի «Տեղագիր Հայոց Մեծաց» (1855 թ.), իսկ հետագայում «Բաժինք Հայոց Մեծաց» (1867 թ.) երկերն իրենց ազդեցությունն են ունենում թէ՛ Խորհմեան Հայրիկի, թէ՛ Գարեգին Սրուանձտեանցի ստեղծագործության վրայ: Հայոց տեղանունների յիշատակումը, տեղավայրերի վերաբերեալ իրենց յայտնի աւանդութիւնների ու պատմութիւնների վերհանումը, ի վերջոյ՝ հարազատ հողի զգացողութեամբ օժտուած սեփական նկարագրութիւնները հայրենիքի քարտէզագրման ալիշանեան աւանդութի շարունակութիւնն էին Խորհմեան Հայրիկի «Հրաւիրակ Արարատեան»-ում ու Սրուանձտեանցի «Շուշան Շաւարշանայ»-ում: Այստեղ հայրենի երկրի նշանակեալները հետեւեալ խորհրդանշական վայրերն են՝ Մասիս, Շաւարշանայ հովիտ, Երասխ, Արմաւիր, Եփրատ ու Տղմուտ, Վարազայ սար.

Մասիսի կողերէն տապանամբար մի,
Շաւարշանայ հովիտէն Շուշան մի,
Երասխի եզերէն ուռենոյ ոստ մի,
Արմարի սօսիներէն սաղարթ մի,
Եփրատի ափերէն աւազներ,
Տըղմուտէն տղմոտ հողերը,
Վարազայ սարի Անթառամ ծաղիկներէն փունջ մի....

Միայն ազգային տեղավայրերի յիշատակումը կարող է սփռվել պատանու կորուստը՝ ցոյց տալով, որ կայ մէկ այլ՝ հզօր սէր՝ հայրենասիրութիւնը, որը կարող է իր մէջ տարրալուծել միւս բոլոր սէրերը:

Այսպիսի մոտաքը կապ է ստեղծում իր ժամանակի եւ հինգերորդ դարի միջեւ, իր ժամանակակից պատանուն հարազատացնում դարեր առաջ ապրած ու հայրենիքի համար կեանքը զոհած Աւարայրի քաջերի հետ։ Ի դէպ, Խրիմեան Հայրիկը 1876 թ. լոյս տեսած իր «Հրաւիրակ Արարատեան» ուղեգրական պօէմի վերահրատարակութեան մէջ (առաջի-

նը լույս էր տեսել 1850 թ.) նոյնպէս մի յուզիչ ընծայականով խնկարկում է ողբացեալ պատանու յիշատակին, որով արդէն մի լրացուցիչ կապ է ստեղծուում հայրենասիրական ոգով տոգորուած երկու բնագրերի՝ Խրիմեան Հայրիկի «Հրաւիրակ Արարատեան»-ի եւ իր սանի, մտերիմ մարդու եւ գաղափարակցի՝ Գարեգին վրդ. Սրուանձտեանցի «Շուշան Շաւարշանայ»-ի միջեւ¹⁸:

Խրիմեան Հայրիկի ընծայականը, իսկ յետոյ պատանու հօրը՝ Յակոբ Նորատունկեանին¹⁹ գրուած ուղերձը ամբողջացնում են հայրենասէր պարմանու կերպարը, պատճառաբանում Սրուանձտեանցի ընծայագիր-սկսուածքը: Խրիմեան Հայրիկը պատանու բնութագրի մէջ կարեւոր է համարում նրա առաջադիմութիւնն ու եւս մի բան, ինչի մասին խօսում է նաեւ Սրուանձտեանցը՝ ճայրեմասիրութիւնը: Այդ ընծայագրից իմանում ենք, որ պատանու միտքը միշտ տարուած է եղել հայրենիքի սիրով, Մասիսն ազատ տեսնելու երազով: Նա սիրել է իրեն յառաջադիմ Գարեգինի²⁰ գիտութիւնը համարել եւ երեւակայութեան թռիչքով մարտնչել Շաւարշանայ դաշտում: Միայն այս նախաբանից յետոյ է նա սկսում իր «Հրաւիրակ»-ը, որն ուսուցողական պօէմների շարքից է: Այսպիսով՝ եւ Խրիմեանը, եւ Սրուանձտեանցը իրենց երկերը ձօնում են հայրենասէր պատանու յիշատակին՝ դրանով կարծես ընթերցողի համար առաւել ակնառու դարձնելով ասելիքը: Նրանց ընծայականները դառնում են իրենց բնագրերի անքակտելի մասը, ստեղծագործութեան կարեւոր բաղադրիչը, հանդէս գալիս կարեւոր գործառնութիւն:

Վերադառնանք, սակայն, Սրուանձտեանցի «Շուշան Շաւարշանայ» թատերգութեանը: Այն սկսում է Եղիշէի մատեանից քաղուած մի ընդարձակ բնաբանով, որը Տիգրանում գերուած հայ նախարարների՝ կապանքներից ազատուելու եւ հայրենիք վերադառնալու իղձն է փոխանցում: Յաջորդիւ աւելի շատ վերլուծութիւն, քան թատերգութիւն յիշեցնող շարադրանքն է, որը հրապարակախօսական յօդուածի շնչով

¹⁸ Տէս ԽՐԻՄԵԱՆ ՀԱՅՐԻԿ, Հրաւիրակ Արարատեան, Կոստանդնուպօլիս, 1876:

¹⁹ Թէ՛ Գարեգին եպս. Սրուանձտեանցի, Թէ՛ Խրիմեան Հայրիկի ընծայականներից պարզ է դառնում երկու հոգեւոր գործիչների մտերմութիւնը Նորատունկեանների հետ եւ յաճախակի հիւրընկալուելը նրանց: Խրիմեան Հայրիկի ընծայականից նաեւ տեղեկանում ենք, որ Յակոբ Նորատունկեանի բարերարութեամբ է իրականացուել Խրիմեան Հայրիկի «Հրաւիրակ Արարատեան»-ի վերահրատարակութիւնը:

²⁰ Հայ պատմագրութեան կայուն մակդիրների որպէս կերպարակերտման միջոցի մասին տէ՛ս Մ. ԱԻԿԱԼԲԵԳԵԱՆ, Հայ պատմագրութեան ժանրային մի քանի առանձնատիպերի մասին, «Յօդուածներ եւ ուսումնասիրութիւններ», Երեւան, 2009, էջ 39:

բնութագրում է հինգերորդ դարն ու Աւարայրի ճակատամարտի մասնակիցներին: Իր վարանքով՝ երկը դրամա՝ կոչել, թէ՛ ողբերգութիւն, հեղինակը ցոյց է տալիս, որ այս ստեղծագործութեան ձեւն այնքան էլ չի մտահոգել իրեն, այլ նպատակը եղել է միայն սեփական զգացմունքն ընթերցողին փոխանցելը, նրան ըմբռնել տալը հինգերորդ դարի բացառիկութիւնն ու հայ ժողովրդին պարգեւած վերածնունդը:

Թատերգութիւնը բաղկացած է երեք մասից, որից իւրաքանչիւրն սկսւում է արդէն կատարուած գործողութեան մասին պատմելով՝ «Նախագիտելիքով»: Առաջին մասում լսելով հայ նախարարների ուրացութեան լուրը՝ միւսները պատրաստուում են ցասումով դիմաւորելու նրանց: Երկրորդ մասում «Նախագիտելիքից» յայտնի է դառնում ապստամբութեան կազմակերպման ընթացքը: Երրորդ մասն արդէն ցոյց է տալիս պայքարի շարունակականութիւնը Վարդանանց նահատակութիւնից յետոյ. հայ նախարարները քաշուել են իրենց ամրոցները եւ շարունակում են դիմադրել պարսից՝ դաւանափոխութեան նկրտումներին, իսկ Ներշապուհ Արծրունին որդուն՝ Ատոմին, քաջալերում է աննկուն լինել յանուն հայրենիքի պայքարում: Ու թէպէտ թատերգութիւնն աւարտւում է ողբերգութեամբ՝ Վարդանի եղբօր՝ Հմայեակի մահով, սակայն գարնան սպասումը յուշում է հայ միջնադարեան ողբերին բնորոշ լաւատեսական աւարտը:

Թատերգութեան մէջ խօսք ունեցողները չնչին բացառութեամբ Վարդանանք են. հեղինակը Վասակեանց ձայն չի տալիս: Սրուանձտեանցին պէտք էր ազգի յաւերժութեան, քրիստոնէութեան, Հայ Եկեղեցու վերաբերեալ հերոսների երկար մենախօսութիւններով ընթերցողին հասցնել հայ ժողովրդի՝ իր բնօրրանում ապրելու, արարելու եւ սեփական ինքնութեանը հաւատարիմ մնալու իրաւունքն ու պարտաւորութիւնը: Դրանց գաղափարական հենքը հիմնականում Եղիշէի մատեանն է: Սակայն գործունէութեան բերումով իր ժողովրդի կեանքին եւ բանաւոր ստեղծագործութեանը լաւատեղեակ հեղինակի ձայնը միշտ չէ, որ մնում է Ե. դարի ժամանակային սահմանափակման մէջ: Այսպէս՝ Սրուանձտեանցի հերոսը՝ Կամսարականների ծերունի հազարապետ Վահէն, ունի ժողովրդին տրուած բնորոշումներ, որոնք, թերեւս Ե. դարի մարդը չէր կարող արտայայտել: «Ազատութիւն, փրկութիւն, ո՛չ թագաւորի թագին ճաճանշաւոր ականց շարքին մէջն է, ո՛չ գոռ եւ հուժկու զօրապետին ահեղ հրամանին մէջը, ո՛չ նախարարին

մեծութեան, ո՛չ գանձուց ճոխութեան, ո՛չ սկայից բազմութեան, ո՛չ պողովատին երկաթին, ո՛չ սուրին նիզակին, ո՛չ կերպասին բեհեզին, ո՛չ ճարտասանի լեզուին:

Այլ այդ սրբազան տարերքը ժողովուրդն է միմիայն. քանզի կ'ապրի ժողովուրդ մը իր սեպհական ազգային կեանքով, կ'ապրի ազգային լեզուով, կ'ապրի իր հայրենեաց մէջ պաշտած եւ իր նախնեաց մէջ պաշտած ճշմարիտ կրօնքով, այն ժողովուրդը՝ թէ եւ յետին գեղջուկ մնացած լինի սակաւաւոր եւ յետին աղքատ, յետին ստրուկը համարուած լինի, բայց նա ազնիւ է, կենդանի է, լուսաւոր է, օր մի փառաց կը հասնի. Անոր սիրտն հայրենիքը չի մոռնար, անոր հոգին զԱստուած կը պաշտի, իր ազատութեան համար, եւ հայրենեաց ու ազգային յիշատակներ կ'եռացնեն անոր երակներ, կը վառեն անոր խորհուրդը, կը յարուցանեն անոր հոգին...»²¹:

Պարզ է, որ այս խօսքերը բխում են ԺԹ. դարի գաղափարներով օժտուած մտաւորականի գրչից, որը նաեւ քաջածանօթ էր հայ ազգային ոգուն ու արդէն իսկ գրի էր առել «Սասունցի Դաւիթ կամ Մհերի դուռ» (1873 թ.) հայոց դիւցազնավէպի առաջին պատումը:

Այսպիսով՝ իր հերոսների միջոցով Սրուանձտեանցն առաջ է քաշում եւ պատասխանում է ազգային ինքնութեան վերաբերեալ այն նոյն հարցերին, որոնց Ե. դարում Եզնիկն ու Եղիշէն են պատասխանել, սակայն դա անում է արդէն իր ժամանակի ընթերցողին առաւել դիւրըմբռնելի ձեւով: Բազմաշխատ գիտնականը վստահ էր, որ Եղիշէի մատեանն ուսուցանում է ապրել, ընդ որում՝ ապրել հայաբար²²: Իրադարձութիւններն այնպէս են ընթացել, որ այսօր հայ ազգի վերաբերեալ նրա թէ՛ տազնապներն են արդիական, թէ՛ առաջարկած լուծումները, ուստի հայ ինքնութեան զինանոցը կարող ենք ամրացնել նաեւ հայ ազգային ոգուն ամենից լաւատեղեակ գիտնականի՝ Գարեգին Եպս. Սրուանձտեանցի մտքի զօրութեամբ եւ հաւատի ուժով:

²¹ ԳԱՐԵԳԻՆ ՎՐԳ. ՍՐՈՒԱՆՁՏԵԱՆՑ, Շուշան Շաւարշանայ, էջ 57–58:

²² Տես անդ, էջ 20:

РЕЗЮМЕ

Епископ Гарегин Срвандзтянц вошел в мир литературы двумя пьесами — «Трагедия Великого Саака Партева и падение Арташира Аршакуни» (1860—70 гг.) и «Шушан Шаваршана» (1875 г.).

Мотивом для написания пьес послужило восстание в Зейтуне в 1862 году, и было взято за основу Срвандзтянцем, который выступал с публикациями на страницах «Арцви Васпуракан» («Орел Васпуракана»), вдохновляя борющихся. Его призывы к армянской молодежи были направлены на объединение нации, сплочение и единение, что особенно отражено в первом произведении — «Трагедия Великого Саака Партева...».

«Шушан Шаваршана» является авторским произведением с ярко выраженной авторской позицией, в котором Срвандзтянц, как читатель, видит мир через призму любимой книги — «О Вардане и войне армянской» Егише. Посредством этого произведения он представляет и объясняет соединенные с национальными чувствами личные переживания. Этим своим произведением писатель передает послание, дошедшее с V века, которое продолжает передаваться и далее. Данное аналитическое изложение является попыткой проследить за указанными темами.

SUMMARY

Bishop Karekin Srvandztians entered the world of literature with two plays: “Tragedy of Sahak the Great Parthian and the Fall of Ardashir Arshakuni” (1860—70s) and “Shushan Shavarshana” (1875). The motivation for writing the plays was the Zeytun uprising in 1862 that inspired Srvandztians, whose articles on the pages of “Eagle of Vaspurakan” were encouraging the fighters. His appeals to the Armenian youth were aimed at uniting the nation, making it undivided and unanimous, which is especially reflected in the first play “Tragedy of Sahak the Great Parthian and the Fall of Ardashir Arshakuni”.

“Shushan Shavarshana” is a work completely inseparable from the author’s self, in which the reader Srvandztians sees the world through the truth revealed by his favorite book “On Vardan and the Armenian War” by Yeghishe; explains

his personal experience assimilated into national sentiments through the sacred meaning that book had for him. With this work, the writer conveys the message that was transmitted from the original to the original from the fifth century to his days and perhaps to coming generations. This analytical essay is an attempt to observe all this.

